

Hadis İlmindeki Yeri. “Hâfızü'l-İrâk ve nâsirü's-sünne” lakaplarıyla anılan İbnü'l-Cevzî, hadis aldığı hocalardan ne zaman rivayette bulunduğunu çok defa kaydetmiş, ardından onlardan duyduğu hadisin âlî ve nâzil oluşu, *Şahîhây'n*'da yer alıp almadığı üzerinde durmuştur. Özellikle Selefiyye muhaddislerinin uygulamalarını devam ettiren hocalarının yolunu takip etmiş, hadis ehlinin gıybet etmemesi ve yaptığı rivayetten ücret almaması gerektiğini söyleyerek aksine hareket edenleri eleştirmiş, sadece bu şartlara uyanlardan hadis almış, ilim tahsil edenin geçinebilmesi için bir meslek sahibi olması gerektiğini belirtmiştir. Hadiste ve vaazda devrinin imamı kabul edilerek (İbn Hallikân, II, 321) özellikle hadis metinleriyle ilgili bilgisi takdir edilmiş, ancak sahih hadisleri belirlemede genellikle başarılı olmadığı ileri sürülmüştür. Zehebî, İbnü'l-Cevzî'nin hadis ehlinin istilâhındaki anlamıyla “hâfız” sayılamayacağını, hadislerin sahihini sahih olmayandan ayırma hususunda yeterli bilgiye sahip bulunmadığını ifade etmiştir. *el-Mevzû'ât'ta Şahîh-i Müslim*'den bir hadise yer vermesi de onun hâfız olmadığını ortaya koymaktadır (*el-Mevzû'ât*, neşredenin girişi, s. 21-22). Abdüllatif el-Bağdâdî, İbnü'l-Cevzî'nin her alanda bilgisi bulunmakla beraber herhangi bir konunun uzmanı olmadığını ileri sürmüştür. Talebesi İbnü'd-Dübeysî ise hadisi ve hadis ilimlerini bilme, sahihini sahih olmayanından ayırma konusunda onun zirvede olduğu görüşündedir.

Yirmi bir hadis arasındaki nâsih-men-suh ilişkisini ortaya koyduktan sonra, bu alanda yazdıklarına başka ilâvelerin yapılamayacağını söyleyerek kendine olan aşırı güvenini dile getiren İbnü'l-Cevzî (Abdülkerîm el-Azbâvî, sy. I [1398], s. 229-244), kıssacılık ve vaaz geleneğine getirdiği yeni boyutla hadis ilmine önemli bir mevki kazandırmış, vâazlık mesleğinin hadis uydurmacılığından kurtarılmasına önemli katkı sağlamıştır. Bazı muhaddislerce tenkit edilen kıssacılığın esasen kötü bir şey olmadığını, asıl problemin vaazlarda mevzû hadis kullanılmasından kaynaklandığını ifade etmiştir (*Kitâbü'l-Kuşşâs ve'l-müzekkirîn*, s. 177-184).

İbnü'l-Cevzî, zühd ve ahlâka dair çalışmalarında sahih ve hasen hadisleri kullanmaya özen göstermesine rağmen yine de bu konudaki eserlerinde zayıf rivayetler bulmak mümkündür. Onun diğer ilimlere dair eserlerinde de hadisçiliğini öne çıkaran unsurlar vardır. Meselâ *el-*

Müctebâ mine'l-müctenâ gibi tefsire dair eserlerinde müttefik ve müfterik, müteşâbih isimler, bazı müşkil hadislerin açıklanması gibi hadise dair konulara yer vermiştir. Yaşadığı devirde bid'atların, mezhep çatışmalarının ve fitnelerin yaygınlık kazanması sebebiyle uydurma rivayetlerin fazlaca kullanılması İbnü'l-Cevzî'yi *el-Mevzû'ât'ta* yazmaya sevk etmiş, ancak bu şartların tesiriyle râvileri ve rivayetleri değerlendirirken aşırı davranmak durumunda kalmıştır. Onun bu titizliği şiddetle eleştirilmesine sebep olmuştur. İbnü's-Salâh gibi muhaddisler, İbnü'l-Cevzî'nin zayıf, hasen hatta sahih hadislerle bile fazla araştırmadan “mevzû” damgası vurduğunu, onun bu iş için gerekli temyiz ve tenkit kabiliyetine sahip olmadığını ileri sürmüştür.

Hayatını vaaz ve irşadla geçiren İbnü'l-Cevzî, ilim ve kemal ehli olma yolunda çalışarak kişinin bu iki özelliği kendisinde toplaması gerektiğini ifade etmiş, Saîd b. Müseyyeb, Süfyan es-Sevrî, Hasan-ı Basrî ve Ahmed b. Hanbel gibi âlimlerin zühdle ilmi bir arada yürüttüklerini belirtmiştir (*Leftetü'l-kebed*, vr. 42^b). Hadis ilminin geleneğini tam olarak benimsemiş olduğu görülen İbnü'l-Cevzî ilim tahsiline başlayan öğrencinin Kur'an, fıkıh ve hadis dinlemeye önem vermesi, ehl-i hadisin aynı hadisleri ihtiva eden cüzleri ezberlemek için ömür tüketmemesi gerektiğini söylemiştir (*Şaydû'l-hâtır*, s. 206). Ona göre ilmin sonu bulunmadığına ve insan ömrü de kısa olduğuna göre sahihler, sünenler ve müsnedler gibi temel eserlerle yetinilmeli, diğer eserlerle vakit kaybedilmemelidir.

İbnü'l-Cevzî eserlerinde yeterince titizlik göstermemesi, yazdığı bir kitabı kontrol etmek yerine yeni bir eser yazmayı tercih etmesi gibi sebeplerle tenkit edilmiş (İbn Receb, I, 414-415; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XXI, 378), hadis ilimlerinin çeşitli alanlarında çok hata yaptığı ve bunların tashih edilemeyecek kadar çok olduğu ileri sürülmüştür (Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XXI, 382). Ayrıca hadisleri “mevzû” olarak nitelendirmede aceleci bir tavır sergilediği halde vaaz ve irşada dair eserlerinde aynı hassasiyeti göstermemesi, Bağdatlı hocalarla yetinerek hadis tahsili için seyahate çıkmaması eleştirilmiş (Hızır ed-Dûrî, s. 117); Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin sünenleriyle Hâkim'in *el-Müstedrek'i* ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned'*inden pek çok hadisi *el-Mevzû'ât'ta* alması ayrı bir tenkit konusu olmuştur (İbnü'l-Cevzî'ye yö-

neltlen eleştiriler ve cevapları için bk. *el-Mevzû'ât*, neşredenin girişi, s. 117-124).

Çok yönlü ilmi kişiliği sebebiyle hakkında muhtelif eserler kaleme alınan İbnü'l-Cevzî'nin hadisçiliğini inceleyen çalışmalar da yapılmıştır. Misfir b. Gurmullâh ed-Dümeynî *Meşkâ'yisü İbni'l-Cevzî fi naḥḍi mütûni's-sünne min ḥilâli kitâbihi'l-Mevzû'ât*'ı yazmış (Riyad 1405/1984), Kasemullâh Meryûd *el-İmâm İbnü'l-Cevzî muḥaddişen ve menhecühû fi kitâbi'l-Mevzû'ât* (1403, Riyad Câmia-tü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye külliyyetü usûlî'd-dîn), Nureddin Boyacılar *İbnü'l-Cevzî'nin Hadisteki Yeri ve Metodu* (1978, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi) adıyla doktora tezi, Vey-sel Ünler de *Telbîsü İblîs'teki Hadislerin Bilimsel Kritiği* (1989, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) adı altında bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât* (nşr. Nureddin Boyacılar), Riyad 1418/1997, neşredenin girişi, s. 21-22, 103-136; a.mlf., *el-Ḥaş'âlâ ḥıfzî'l-ilm* (*el-Câmi' fi'l-ḥaş'âlâ ḥıfzî'l-ilm* içinde, nşr. Ebû Abdullah Mahmûd b. Muhammed el-Haddâd), Kahire 1412, neşredenin girişi, s. 232-234; a.mlf., *Kitâbü'l-Kuşşâs ve'l-müzekkirîn* (n r. Kâsim es-Sâmerrâî), Riyad 1403/1983, s. 177-184; a.mlf., *Leftetü'l-kebed fi (ilâ) naḥḍi'l-veled*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 5295, vr. 36^b-44^a; a.mlf., *Şaydû'l-hâtır*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye), s. 206, 429-430; a.mlf., *Aḥbâru ehlî'r-rûsûḥ fi'l-fikh ve't-tahdîş bi-mikdârî'l-mensûḥ mine'l-hadîṣ* (nşr. Ali Rızâ Abdullâh Ali Rızâ), Beyrut 1412/1992, s. 19-40; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân* (nşr. Cenân Celîl Muhammed), [baskı yeri yok] 1990 (ed-Dârü'l-vataniyye), VIII/2, s. 482, 483-484; İbn Receb, *ez-Zeyl'âlâ Ṭabaḳâtü'l-Hanâbile*, Kahire 1372/1952, I, 414-415; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XIII, 28-30; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XXI, 373, 378, 381, 382; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, IV, 131-136; Süyûtî, *Ṭabaḳâtü'l-huffâz*, s. 478; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 321; Mahmûd Ahmed el-Kay-siyye en-Nedvî, *el-İmâm İbnü'l-Cevzî ve kitâbü-hü'l-Mevzû'ât*, Lahor 1403/1983, s. 120-135; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe* (Özbek), s. 119, 126, 231, 247, 325-326, 337, 338; M. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler, Menşei, Tanıma Yolları, Tenkid*, İstanbul 1997, s. 142-146; Hasan Cirit, *Hadiste Vaaz, Kıssacılık ve Kuşşâs* (doktora tezi, 1997), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 176-178; Hızır ed-Dûrî, “Dirâse fi't-terâcûm: İbnü'l-Cevzî”, *Âdâbü'r-râfideyn*, IV, Musul 1972, s. 108-161; Abdülkerîm el-Azbâvî, “Kitâbü'n-Nâsiḥ ve'l-mensûḥ mine'l-hadîṣ”, *Mecelletü'l-Bühûşî'l-ilmî ve't-türâşî'l-İslâmî*, sy. 1, Mekke 1398, s. 229-244; H. Laoust, “İbn al-Djawzî”, *El²* (İng.), III, 752; Hâdî Âlimzâde, “İbn Cevzî”, *DMBİ*, III, 274.

İBRAHİM HATİBOĞLU

Tefsir İlmindeki Yeri. İbnü'l-Cevzî'nin Kur'an'a ilgisi onu ezberlemesi, tecvid ve

kıraat ilmini öğrenmesiyle başlamış, kendisine büyük şöhret kazandıran vaazlarıyla devam etmiştir. Kendisi, Kur'an'ı vaaz kürsüsünde baştan sona kadar tefsir edip halka anlatan ilk kişi olduğunu söylemiştir (*el-Muntaẓam*, XVIII, 213). Ulûmü'l-Kur'ân'a dair ilk eser yazanlardan biri olan İbnü'l-Cevzî'nin *Fünûnü'l-efnân*'ı gerek ihtiva ettiği otuzu aşkın konu başlığındaki çeşitlilik, gerekse bu başlıklar altında ortaya konulan bilgilerin sunuluşundaki metot bakımından daha önce yazılan konuya dair kitapların en iyisi kabul edilir. Zerkeşî *el-Burhân*'ı, Süyûtî *el-İtkân*'ını yazarken bu eserden istifade etmişlerdir. *Fünûnü'l-efnân*'da göze çarpan en önemli eksiklik, diğer eserlerinde işlediği ulûmü'l-Kur'ân'ın bazı konularına burada ya çok kısa olarak yer vermesi ya da ilgili kitabına atıfla yetinmesidir.

İbnü'l-Cevzî, vücûh ve nezâir konusunu garîbül-Kur'ân'dan daha iyi bir biçimde ortaya koymuştur. Buna dair eserler üzerinde geniş bir araştırma yapan Abdülhamîd Seyyid Taleb, VII. (XIII.) yüzyıla kadar vücûh ve nezâirle ilgili en sistematik ve kapsamlı çalışmayı İbnü'l-Cevzî'nin yaptığını ifade eder (*Garîbü'l-Kur'ân*, s. 403-404, 425-426). İbnü'l-Cevzî nesih alanında da çeşitli eserler telif etmiştir. Ona göre bazı kimselerin iddiasının aksine bedâ, tahsis ve istisna nesih olarak değerlendirilemez. Âyetler arasında neshin gerçekleşebilmesi için beş şart ileri süren İbnü'l-Cevzî Kur'an'ın sünnetle neshini kabul etmez. Neshi metni bâkî, hükmü mensuh âyetlere münhasır kılar ve eserlerini bu grup için yazdığını söyler (geniş bilgi için bk. *Nâsihu'l-Kur'ân ve mensûhu*, s. 101-151). Önceki âlimleri mensuh âyetlerin sayısını arttırdıkları için tenkit eden İbnü'l-Cevzî'nin kendisi de bu sayıyı bir hayli kabarık göstermiştir. İbnü'l-Cevzî aynı zamanda bir kıraat âlimidir. Bu alana dair bilgisini sadece kıraatle ilgili olarak yazdığı eserlerde ortaya koymamış, bunu tefsirinde ve ulûmü'l-Kur'ân'a dair eserlerinde de göstermiştir.

Kur'an ilimleri hakkında telif ettiği eserlerde genellikle başarılı kabul edilen İbnü'l-Cevzî tefsirinde de oldukça anlaşılır ve açık bir yöntem uygulamıştır. *Zâdü'l-mesîr*'inin başında tefsir metodunun ipuçlarını vermiş, eserinde hangi hususları öne çıkardığını bildirmiş ve diğer tefsirlerin çoğunlukla nâsih-mensuh, esbâb-ı nüzûl, Mekî-Medenî, müşkülül-Kur'ân, ahkâm âyetlerinin tefsiri gibi konulardan birini veya birkaçını ihmal ettiğini, kendisinin ise bu hususlara gerektiği

kadar yer verdiğini söylemiştir. Tefsirinde Resûlullah, ashab ve tâbiîn ile önceki müfessir ve âlimlerin görüşlerini nakletmeyi esas alan İbnü'l-Cevzî, yeterli bilgi bulunmadığı takdirde âyetleri kendi düşüncesini ortaya koymak suretiyle yorumlamaya çalışmıştır. Nakillerden bazısının yorum yapılmadan ve rivayet tekniği açısından değerlendirilmeden verilmesi eserin bir eksikliği olarak göze çarpmaktadır. Tefsirinde, meânî ve beyân ilimlerine gösterdiği itinanın ve bu iki ilim olmaksızın Kur'an'ın hakkıyla tefsir edilemeyeceğine dair kanaatinin izleri açıkça görülmektedir. İbnü'l-Cevzî, genel olarak İsrâiliyat'tan uzak durmakla birlikte bazı rivayetleri sakıncalarının farkında olduğunu ihsas ederek kaydetmiştir. Meselâ Eyyûb peygamberden bahseden âyetlerin (*el-Enbiyâ* 21/83-84) tefsirinde naklettiği uzun hikâye ile (*Zâdü'l-mesîr*, V, 375-378) Sebe melikesi Belks'in Hz. Süleyman'a gönderdiği hediye ile ilgili âyetin (*en-Neml* 27/35) tefsirinde naklettiği rivayet bu türdendir (*a.g.e.*, VI, 170). İbnü'l-Cevzî'nin tefsirinde nakillerin fazlalığı yanında yorumun azlığı önemli bir eksiklik olarak göze çarpmaktaysa da çok sayıda müfessirin görüşünü asıl kaynaklarından seçerek bir araya getirmiş olması kendisine rivayet tefsiri alanında önemli bir mevki kazandırmıştır. İbn Receb'in bildirdiğine göre esasen İbnü'l-Cevzî, "Ben yeni bir eser ortaya koymadım, mevcut bilgileri düzenleyip sundum" demiştir (*ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, I, 414).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I, 6-7, 319; V, 375-378; VI, 170; IX, 4, 7; a.mlf., *el-Muntaẓam* (Atâ), XVIII, 213; a.mlf., *Fünûnü'l-efnân fi 'uyûni 'ulûmi'l-Kur'ân* (nşr. Hasan Ziyâeddin İtr), Beyrut 1408/1987, neşredenin girişi, s. 36-41, 71-100; a.mlf., *Nâsihu'l-Kur'ân ve mensûhu* (nşr. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî), Dimaşk-Beyrut 1411/1990, s. 101-151; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân* (nşr. Cenân Celîl Muhammed), [baskı yeri yok] 1990 (ed-Dârü'l-vataniyye), VIII, 483; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XXI, 367; a.mlf., *Tezkiretül-huffâz*, IV, 1344, 1346; Zerkeşî, *el-Burhân*, III, 26; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, Kahire 1372/1952, I, 401, 405-406, 412, 414, 416; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, I, 375; Süyûtî, *el-İtkân* (Bugâ), I, 20; a.mlf., *Tabakâtü'l-müfessirîn* (nşr. Ali Muhammed Ömer), Kahire 1396/1976, s. 61; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, I, 270-274; Keşfü'z-zunûn, II, 1750; Subhî es-Sâlih, *Mebâhiş fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, ts. (Darü'l-ilm li'l-Melâ'îf), s. 124; Mahmûd Ahmed el-Kaysiyye en-Nedvî, *el-İmâm İbnü'l-Cevzî ve kitâbühü'l-Mevzû'ât*, Lahor 1403/1983, s. 104-105; Abdülhamîd Seyyid Taleb, *Garîbü'l-Kur'ân: Ricâlühü ve menâhicühüm min İbn 'Abbâs ilâ Ebî Hayyân*, Küveyt 1986, s. 399-426; İsmail Cerrahoğlu, "Abdur-

rahman İbnü'l-Cevzî ve Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr Adlı Eseri", *AÜİFD*, XXIX (1987), s. 127-134; Ahmed Fehîm Matar, "İbnü'l-Cevzî ve menâhicühü fi't-tefsîr", *Mecelletü'l-Buhûsi'l-İslâmiyye*, sy. 31, Riyad 1411/1991, s. 229-258; Jane Dammen McAuliffe, "Ibn al-Jawzî's Exegetical Propaedeutic: Introduction and Translation", *Journal of Comparative Poetics*, sy. 8, Kahire 1988, s. 101-113.

ABDÜLHAMİT BİRİŞİK

İBNÜ'L-CEZERİ

(ابن الجزري)

Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed
b. Muhammed b. Muhammed
b. Ali b. Yusuf el-Cezerî
(ö. 833/1429)

Kıraat ve hadis âlimi.

25 Ramazan 751'de (26 Kasım 1350) Dimaşk'ta doğdu. İbnü'l-Cezerî diye anılması Cezîre-i İbn Ömer'e (bugünkü Şirnak'a bağlı Cizre ilçesi) nisbetledir. Kur'an'ı ezberledikten sonra İbnü'l-Buhârî diye tanınan Ali b. Ahmed b. Abdülvâhid'in talebelerinden hadis dinledi ve kıraat okudu. İbnü's-Sellâr Abdülvehhâb b. Yûsuf'tan Ebû Amr b. Alâ'nın kıraatiyle bir hatim indirdi. Daha sonra Hamza b. Habîb ez-Zeyyât'ın kıraatiyle de bir hatim yapıp ardından Nâfî b. Abdurrahman ve Abdullah b. Kesîr'in kıraatlerini cemederek Ra'd sûresinin sonlarına kadar geldi. İfrad metoduyla Ahmed b. İbrâhim et-Tahhân ve Ahmed b. Receb'den kıraat öğrenimini sürdürdü. Ancak çok zaman alan bu usulü bırakarak İbrâhim el-Hamevî'den cem' metoduyla kırâat-i seb'a okudu. Ayrıca 768'de (1367) Ebü'l-Meâlî İbnü'l-Lebbân'dan kıraat tahsiline devam etti. Aynı yıl tüccar olan babası ile birlikte hacca gitti. Zilkade (temmuz) ayında Medine'de Harem-i şerif imam-hatibi Ebû Abdullah Muhammed b. Sâlih'ten Bakara sûresinin 25. âyetinin sonuna kadar cem' usulüyle kıraat okudu. 769'da (1368) tahsil amacıyla Mısır'a ilk seyahatini yaptı. Burada bazı kıraat kitaplarını esas alarak ve cem' usulüyle Ebû Bekir İbnü'l-Cündî'den kıraat okumaya başladıysa da Nahl sûresinin 90. âyetine gelince hocası vefat etti. Ayrıca İbnü's-Sâîğ Muhammed b. Abdurrahman b. Ali ve Ebû Muhammed Abdurrahman b. Bağdâdî'den kırâat-i seb'a tahsil etti. İbnü'l-Cündî'nin ölümü üzerine yarım kalan hatmini bu hocalardan tamamladı. 770 yılı başında (1368 sonları) Dimaşk'a döndüyse de Rebûlevvel 771'de (Ekim 1369) ebeveyniyle birlikte tahsilini ilerletmek için ikinci defa Mısır'a gitti. İbnü's-Sâîğ'den aşereyi, Ebû Mu-